

OPPONENSI VÉLEMÉNY KONTLER LÁSZLÓ: TRANSLATIONS, HISTORIES, ENLIGHTENMENTS /WILLIAM ROBERTSON IN GERMANY, 1760-1795/című akadémiai doktori értekezéséről

Kontler László doktori értekezése minden vonatkozásban példaértékű munka: impozáns történeti-filológiai anyag feldolgozásán alapuló, eredeti tudományos eredményeket bemutató, nemzetközi publikációs mércével mérve is jelentős alkotás. Ami persze nem könnyíti meg az opponens munkáját: ha nem akar mondvaszinált kifogásokat keresni, kénytelen a disszertáció rekonstrukcióját kommentálni, esetleges megjegyzéseit a menet közben felmerülő kérdésekre korlátozni. S itt tenném meg talán egyetlen kritikai megjegyzésemet: a mű szerkezeti tagolása – azaz inkább tagolatlansága – indokolatlanul megnehezíti az olvasó munkáját. Több eligazító alcím kellene, mert így ha valahol egy utalásra vonatkozó cetli elveszik, hosszú oldalakat kell újraolvasni, míg megtaláljuk a keresett hivatkozást. Nem tenné megengedhetetlenül népszerűsítővé a művet, ha egy-két fontosabb nevet a fejezetcímekben is megtalálnánk.

A **BEVEZETŐ** a felvilágosodás egysége és sokfélesége kérdését exponálja – mely még véget sem ért a korszák, máris központi kérdésévé vált **Kant** *Mi a felvilágosodásától* kezdve **Condorcet** *Az emberi szellem felődéséig*. „Könyvem ezt a dilemmát célozza meg egy összehasonlító fogalomtörténeti esettanulmány formájában, recepciótörténeti és szellemi kommunikáció-történeti megközelítésben.” /7./ A „mérsékelt” skót felvilágosodás és a német recepció-történet kapcsolatáról kivételesen sokat tudhatunk meg Kontler megközelítésében, mindenekelőtt a két országnak a nemzeti identitás-örzés problémáival különbözőképpen, de egyformán súlyos formában történő szembesülése következményeképpen, akár a birodalmi/nagyhatalmi lét elvesztéséről /Német-Római Birodalom/, akár egy most születő nagy birodalomhoz való – nem teljesen önkéntes, de történelmi szükségszerűségként elfogadható – csatlakozásról van szó. A skót felvilágosodás – és az egész brit morálfilozófia – esetében ez a probléma úgy fogalmazható meg, hogy „Miképp lehet a kereskedelmet helyeselni, mint ami elkerülhetetlen és elengedhetetlen a modern társadalmakban, de ugyanakkor elkerülhetetlenül az emberi természetben inherens önző impulzusok megerősödésével jár...?”/9./ Robertson irodalmi ambícióktól sem ment történetírói munkái ezt, a német történelemfilozófia számára is központi kérdést exponálják, talán innen a különleges német érzékenység a skót szerző műveinek befogadása iránt. A fiatal Schiller Fiescoja és Staurt Máriaája éppúgy Robertsonból merít ihletet, mint a jakobinus világforradalmár Georg Forster haladás-hite.

Edinburgh és Göttingen lettek a felvilágosodás testvérvárosai, egy – idézek – „kozmpolita típusú nacionalizmus”, az egyetemesen elfogadott erkölcsi és esztétikai normák és a nemzeti hagyományok, a sztoikus-ciceroi polgári erények és a jogállami-alkotmányos elvek szellemi képviselőit. /v.ö. 18./ A „modern” egyetem a világi állam szellemi szolgálatában állt ill. erre készítette fel hallgatóit: nem-konfesszionális jellege lehetővé tette a vallási tolerancia s a racionális teológia terjedését, a más vallásúak és más nemzetbeliek felé való nyitottság kialakulását, a Robertsonéhoz hasonló szellemi hódításokat, sőt végsősoron a felvilágosodás nemzetközivé válását.

Az európai történelmen belül a centrum és a /fél/periféria viszonyának vizsgálatában, világviszonylatban az európai fejlődés és a nem-európai civilizációk kapcsolatának kérdésében bizonyul kiemelkedően jó választásnak Robertson életművének és hatástörténetének témaválasztása. A Kontler által feldolgozott impozáns anyagmennyiség önmagában is jeles tudományos teljesítmény, de az értékelés szempontjainak szellemessége és eredetisége az egyik legmeggyőzőbb értekezéssé teszi, amit majdnem fél évszázados pályafutásom alatt olvashattam. Számomra a legizgalmasabb fejezet a felvilágosodások XX. századi filozófiai recepció-története, egyetlen – ha nem is kritikai, de hangsúlybéli – megjegyzésem is ehhez kapcsolódik. A 26. oldalon /és másutt is/ található tipológiával lényegében egyetértve fontosnak érezném annak kiemelését, hogy az Adorno-Horkheimer

féle „felvilágosodás dialektikája” lényegében a de Maistre óta ismert ellenfelvilágosodás logikáját követi, s ez a marxizmuson belül nemcsak a klasszikus értékrendszerrel /mondjuk magának Marxnak a Szent Családban és másutt kifejtett proaufklérista nézeteivel/ áll szemben, hanem az egész humanista hagyománnyal. /Én pl. személy szerint rosszul vagyok az olyan érvelés olvastán, mely a halálgyárak futószalag-termelését az autógyártáséval veti össze./ A Lukács György-féle „Ész trónfosztásának” az érvrendszere /bármilyen szörnyűek is a filozófiatörténeti részletek/ bizony közelebb áll a liberális-humanista Cassirer „A felvilágosodás filozófiája” kiváló kantiánus elemzéseéhez, mint Odüsszeusz tudásvágyából a modern racionalizmus összes bűnét levezető logikához. És ebben a kontextusban kiemelkedően fontosnak tartom, hogy a frankfurtiak dogmatikus marxizmusától az emberi jogok primátusát posztuláló európai alkotmány igenléséig eljutó Habermas szakít mesterei antiracionalizmusával és felvállalja a felvilágosodás „szabadnak és racionálisnak született” ember-képének haladás-hitét. /29. o./

Amíg a felvilágosodás-értelmezések terén talán hazai pályán mozgok, meg kell mondanom, hogy a disszertáció központi részét alkotó 3. fejezet /Idő és haladás, idő mint haladás/ kérdése kapcsán a feldolgozott német anyagnak csak egy részét ismerem /persze Lessing, Kant, Herder/, a többi szerző/fordító megítélésében arra az anyagra hagyatkozom, amit a disszertációnak révén ismertem meg. Szép okfejtéssel találkozhatunk a 140. oldalon az arminianizmus és a kálvini predesztináció elmélet vitája kapcsán: csak lábjegyzetként említeném meg, hogy ez a vita Angliában már száz éve lezajlott Cudworth, Camberland /a cambridge-i platonikusok/ és a fanatikus puritánok között, bár a „latitudináriusoknak” inkább a Hobbes-polémiája maradt fent, de a providencia/emberi aktivitás kérdése kapcsán nagyon analóg a materialista predetermináció és az ortodox kálvinista predesztináció elmélet elleni érvelésük. Különösen izgalmas kérdés, hogy miképp illeszkedik be a kereskedelem a gondviselés terveibe /145. o./, ami a skót történész és német fordító számára is kiemelten fontos dilemma volt – magának a modernitásnak az elfogadása vagy elutasítása problémájaként. Végül a Montesquieu-éhez hasonló megoldás: a kereskedelem, a kultúrák keveredése, mely az ókori köztársaságok számára végzetes volt, az újkorban „a civilizált polgárok számára a joguralom eszköze” /149. o./.

A „Skót történelmek és német identitás” című /5./ fejezet legolvasmányosabb része természetesen a *History of Scotland* Stuart Mária fejezete, ami valamiféle skótság-próba volt /az Ossian-dalok hitelessége hitéhez hasonlóan/ a XVIII. század skót történései számára. Robertson – Kontler meggyőző elemzése szerint – anélkül, hogy az egyrészt/másrészt közhelyes megoldását választaná sikerrel vette az akadályt. A Stuart királynő vonzó személyisége /mindenekelőtt női vonzereje/ ellenére sem hallgatta el a már-már nemzetgyalázás számba menő igazságot, hogy francia és katolikus kapcsolata miatt Mária győzelme történelmi tragédia lett volna mind Skócia, mind Anglia számára – ami persze nem zárja ki, hogy személyes szimpátiák miatt az emberi tragédia az ő szempontjából igazán megrázó, ahogy ezt Schiller drámája bizonyítja /228. o./.

Az V. Károly történetének elemzése a nemzeti történelmek és az európai haladás viszonyának komplexitását mutatja be, látszólag ellentétes konklúzióval, mint a skót *case study*: míg Skócia számára a Brit Birodalomhoz való csatlakozás jelentette az európai fejlődésbe való bekapcsolódás lehetőségét, addig a németek számára a birodalmi álmok feladása, a *Reichen* kívüli kismemzet-állami élet elfogadása /238. o./.

Kontler elemzései aktuálisak, anélkül, hogy erőltetetten aktualizálóak lennének.

Hasonló a helyzet az *Emberiség térképei: vadak és civilizáltak* /6./ fejezet problémakörével. A multikulturalizmus vs. az emberi nem egysége kérdése kapcsán ma sem nagyon jutottunk túl a XVIII. század dilemmáin: vagy hiszünk a közös eredet bibliai tanításában, s akkor a „fajok” irreducibilis különbségeinek magyarázata okoz megoldhatatlannak tűnő nehézségeket, vagy elfogadjuk a többféle eredet tanát, ám ekkor a felvilágosodás filozófiai krédójának másik

fontos eleme, az egyetemes emberi erkölcs léte válik csaknem lehetetlenné. Minden esetre a spanyol konkvisztátorok „keresztényi” kegyetlenkedései mindkét esetben egyforma erkölcsi megítélés alá esnek, bár a mai „politikai korrektség” kritériumainak feltehetően sem a többféle eredet elmélete által implikált kibékíthetetlen kulturális különbségek koncepciója, sem az egységes eredet eszméjével inherens európaiságra kényszerítés elve nem nagyon felel meg /még leginkább Raynal abbé Histoire des deux Indes-jének Diderot által sugallt „antikolonialista” radikalizmusa lenne ma is pc./ /vö. 282 és kk/

A két Forsterrel kapcsolatos elemzések a disszertáció egyik legérdekesebb, és amennyire meg tudom ítélni, legeredetibb részét alkotják. „Végül az a tény, hogy a mérsékelt konzervatív Robertson egyik leghűségesebb interpretátora és csodálója a radikális, későbbi mainzi jakobinus Georg Forster volt, a „Robertson Németországban” témát valóban a felvilágosodás a nemzeti kontextuson belüli versus a nemzeti kontextus fölötti vita próbakövévé teszi.” /297./ Hozzáteve, hogy a német „nemzeti” kontextus nagyban etnicizálta a német-skót szellemi rokonságot / vö. 313. o./, ami Robertsontól /Hume-ról nem is beszélve!/ teljesen idegen volt. A vér szava helyett szerintük az európai fejlődéstől való lemaradás és/vagy e fejlődésbe való bekapcsolódás lehetősége a kérdés, klánoktól és hermannoktól függetlenül, vagy inkább azok ellenére... Érdekes, hogy Forster esetében a nemzeti radikalizmustól milyen könnyen vezetett út a jakobinizmus elfogadásáig /ahogy Fichténél fordítva/: Robertson mérsékeltége mindkettőtől távol állt. A francia forradalomig ezek az eltérések megmaradtak a lényegi szellemi egység keretei között a felvilágosodáson belül, 1793 előtt csak Burke fedezte fel, hogy – amint ezt a szövegből való kiszólás ritka eszközével élve zárómondatával Kontler kiemeli – az emberi jogok absztrakt elmélete a civilizált ember jogainak konkrét érvényesülését veszélyeztetheti.

Kontler László MTA doktori értekezése minden lehetséges szempontból megfelel az akadémiai tudományos fokozat elnyeréséhez szükséges kritériumoknak: **TERJEDELMESE, ÖNÁLLÓ KUTATÁSON ALAPULÓ TÖRTÉNELMI TÉNYANYAG ÉS EREDETI ÉRTÉKSZEMPONTOK** érvényesítése, amennyire nem angol szakosként meg tudom ítélni, nyelvileg is kifogástalan megfogalmazás alapján, feltétel nélkül javasolom az értekezés nyilvános vitára bocsátását, és remélhetőleg opponens társaimmal egybehangzóan az MTA doktora cím odaítélését. Egyedül azt sajnálom, hogy témája és nyelve miatt ez a Kontler könyv /mert gondolom angol kiadása a közeljövőben várható/ nem kerül be a magyar szellemi élet körforgásába, mint Locke kiadásától kezdve a Konzervativizmus-kötetig sok fontos munkája. Talán egy-két kevesebb történelmi tényanyagot feldolgozó fejezetet mégis megismerhet a magyar közönség, **HOGY A SZŰK AKADÉMIAI SZAKMÁNÁL SZÉLESEBB KÖRBEN IS ISMERTTÉ VÁLJON E TUDOMÁNYOS TELJESÍTMÉNY.**

Ludassy Mária
egyetemi tanár,
a filozófiai tudományok doktora